

Democratie en gezagsschuwheid

Naar een robuuste opvatting van politieel gezag

Cahiers Politiestudies
Jaargang 2014-2, nr. 31
p. 55-76
© Maklu-Uitgevers
ISBN 978-90-466-0645-2

Bas van Stokkom

In een democratie heeft gezag een ongewis en voorlopig karakter verkregen en is gezagsuitoefening veel kwetsbaarder geworden. Mogelijk zijn professionals gezagsschuw geworden en gaan zij op de loop voor gezaguitoefening. Dit artikel beoogt antwoorden te geven op twee vragen. Ten eerste: laat de politie in mindere mate haar tanden zien of laat zij haar gezag nog altijd gelden? Om die vraag te beantwoorden wordt nagegaan hoe de politie het – in termen van angst voor agressie en vermijding van risicovolle situaties – doet vergeleken met andere beroepsgroepen. De tweede vraag heeft betrekking op de zoektocht naar een robuuste betekenis van gezagsvol optreden. Daarbij wordt aansluiting gezocht bij de notie van 'voorgaan' in probleemsituaties waarbij de gezaghebbende persoon verantwoordelijkheid op zich neemt.

Inleiding

Gezag heeft in een democratie weinig aanzien. In een democratie, zo zei Plato al, ergeren mensen zich aan alles wat met gezag te maken heeft. Gezag heeft een betuttelende klank en wordt vereenzelvigd met overheersing en onderdrukking. Gezag zou de wil van autonome individuen hinderen en de eigen meningsvorming inperken. Mensen met veel invloed of overwicht verdienen daarom ons wantrouwen (Furedi, 2011; Brinkgreve, 2012).

Mede om die redenen wordt gezag minder snel toegekend door het publiek en moet gezag steeds opnieuw 'gewonnen' worden, onder meer door overtuigend argumenteren. Daarbij speelt dat professionals als leraren en artsen er moeite mee hebben de hiërarchische aspecten van gezag te herkennen; velen neigen ertoe zichzelf en de burger als gelijkwaardige partijen te zien en komen niet toe aan gezagsuitoefening of gaan ervoor op de loop (Van Stokkom, 2010; 2013).

Treffen we die 'gezagsangst' ook bij de politie aan? Sommigen menen dat de politie geweldschuw is geworden en 'weer' haar tanden moet laten zien om onzag in te boezemen (Van Reenen, 2010). Politieonderzoeker en filmmaker Jurriën Rood ziet dat anders: uit zijn onderzoek (2013) blijkt dat het gezag van de politie op straat onomstreden is. Hij ziet de politie zelfs als 'last man standing': terwijl andere beroepsgroepen beducht zijn voor gezagsuitoefening, is dat voor de politie vanzelfsprekend. Kenmerkend voor

de politie is een mix van overtuigen ('de mond als belangrijkste wapen') en kordaat optreden.

Anderen wijzen erop dat sociaal communiceren en stevig optreden bij de politie uit balans zijn geraakt. Volgens politieonderzoeker Edwin van der Torre en zijn collega's (2011) wordt in de politieopleiding te veel nadruk gelegd op de gelijkwaardige gespreks-situatie, het geven van goede redenen en het afwikkelen van het gesprek naar ieders tevredenheid (de zogenaamde methode Van der Steen). De auteurs pleiten voor een herwaardering van en meer oefening in passend geweldsgebruik zodat politiemensen beter kunnen omgaan met bedreigende en riskante situaties.

Enerzijds valt er veel voor te zeggen dat in opleiding en training meer aandacht wordt besteed aan stevig optreden. In agressieve situaties volstaat argumenteren niet. Zouden politiemensen enkel afgaan op argumentatie dan zouden ze mogelijk snel aarzelen of ze hun invloed wel zullen benutten. Mogelijk gaan ze conflicten uit de weg of kijken de andere kant op. Anderzijds is het problematisch dat stevig optreden vereenzelvigd wordt met geweldsgebruik. 'Stevig' staat dan in het teken van machtsuitoefening en niet van gezagsvol optreden dat altijd aansluiting moet houden bij vertrouwen en 'dienst verlenen'. Interessanter en tegelijk moeilijker is om aan te geven hoe dat dienstbare gezag robuuster vorm kan worden gegeven.

Dit artikel beoogt antwoorden te geven op twee vragen. De eerste heeft betrekking op gezagsangst. Laat de politieke omgang met geweld te wensen over zoals Van der Torre en collega's suggereren of is er helemaal geen sprake van gezagsschuwheid zoals uit het onderzoek van Rood kan worden opgemaakt? Tevens ga ik na hoe de politie het – in termen van angst voor agressie en vermindering van risicovolle situaties – doet vergeleken met andere beroepsgroepen. Om adequate afwegingen te maken omtrent gezagsvol optreden van uiteenlopende beroepsgroepen maak ik onder meer gebruik van empirische gegevens die in het kader van het programma Veilige Publieke Taak zijn gepubliceerd. Overigens past hier meteen de kanttekening dat een vergelijking tussen beroepsgroepen moeilijk te maken is. De politie zal vanwege haar opdracht om conflicten indien nodig met geweld te beëindigen gezag minder met dienstverlening associëren. Bij onder meer leraren of artsen ligt dat ongetwijfeld anders.

De tweede vraag heeft betrekking op de zoektocht naar een robuuste betekenis van gezagsvol optreden vanuit de geconstateerde disbalans tussen 'sociaal' en 'stevig'. Als 'argumentatief gezag' niet volstaat in stressvolle of dreigende (probleem)situaties, welke betekenissen van gezag zouden dan wel aanknopingspunten kunnen bieden? Om die vraag te beantwoorden zal ik enkele gedachten van de filosoof Hannah Arendt onder de aandacht brengen. Met Arendt kunnen we gezag opvatten als een initiërende handeling, een 'voorgaan' in een probleemsituatie waarbij de gezaghebbende persoon verantwoordelijkheid op zich neemt. Naast 'het voortouw nemen' is 'echt contact maken' een belangwekkend aspect om in gespannen situaties gezag uit te oefenen.

Het artikel is als volgt opgebouwd. In paragraaf 2 ga ik in op het begrip 'gezag' en de 'wederwaardigheden' van gezag in een democratische samenleving. Gezaghebbende personen worden – net als ieder ander – geacht in gesprek te gaan en goede argumenten te bieden; asymmetrische sociale verhoudingen worden snel afgewezen. Ik geef aan in welke opzichten gezagsuitoefening en gezagstoekenning daardoor van aard veranderd

zijn. Vervolgens (paragraaf 3) komen het gezag en de veronderstelde gezagsangst van de politie en andere publieke beroepsgroepen aan bod. Doet de politie het beter vergeleken met die groepen? Ten slotte wordt in paragraaf 4 de disbalans tussen 'sociaal' en 'stevig' besproken en worden in het verlengde van de theorie van Arendt de contouren van een robuuster perspectief op gezag geschetst.

Deze bijdrage is zowel theoretiserend als explorerend van aard. De opgeworpen hypothesen vereisen uiteraard nader toetsend onderzoek.

Gezag in een democratische samenleving

Gezag wordt vaak in het verlengde van de befaamde socioloog Max Weber omschreven als afgeleide van macht: eerst is er macht, de bevelsmacht, en dan pas secundair kan macht gezag worden wanneer mensen op wat voor gronden dan ook (traditie, charisma, legaliteit) zich schikken en gehoorzamen. Macht zou actief zijn, gezag passief. Socioloog Anton Zijderveld (1985) wijst erop dat gezag veel meer is dan het passief instemmen met macht. Gezag kan beter omschreven worden als 'de mogelijkheid of kans om op grond van een moreel overwicht en dus met afzien van welke vorm van geweld of dwang dan ook het handelen van mensen te beïnvloeden' (1985, 11). Het gaat gezag om vorming en het creëren van vertrouwen.

Deze omschrijving wijkt af van meer conservatieve omschrijvingen waarin gezag louter in dienst staat van de waarden van de traditie, van het overgeleverde. Gezag heeft dan primair te maken met trouw aan het toevertrouwde (De Dijn, 2004). Gezag is intrinsiek eerbiedwaardig, dwingt gehoorzaamheid af en staat in dienst van stabiliteit en orde. Veel conservatieve auteurs menen overigens dat gezag heeft afgedaan in een democratische samenleving en door macht, professionaliteit en technologisch weten is afgelost. Macht eigent zich de domeinen toe die voorheen door het gezag van traditie, gewoonte en religie werden gereguleerd.

Volgens filosofe Hannah Arendt berust gezag niet op macht, noch op rationeel debat en overtuigen. Anders dan gezag veronderstelt overtuigen een verhouding van gelijkheid. Van alle gespreksdeelnemers wordt verwacht dat zij goede redenen geven. '*Where arguments are used, authority is left in abeyance*' (Arendt, 1977, 93). De plaats van het gezag raakt aldus 'onbezet'. Gezag veronderstelt hiërarchie en asymmetrische verhoudingen, en onttrekt zich aan gelijkheid. Tegelijkertijd geeft Arendt een vernieuwende betekenis aan gezag: gezag staat toe te handelen en iets nieuws te beginnen. Gezag heeft scheppend vermogen en kan een constructieve en faciliterende rol spelen. De betekenis van gezag is sterk verbonden met de woorden 'augment' en 'foundation' (waarmee Arendt doelt op de oorspronkelijke vestiging van de stad Rome). '*The word *actoritas* derives from the verb *augere*, 'augment', and what authority and those in authority constantly augment is foundation*' (Arendt, 1977, 121/2).

Zo bezien is een gezaghebbend persoon dus een stichter, een instigator, en biedt mogelijkheden voorwaarden. Ook in haar essay over crisis in het onderwijs zien we deze opvatting terug: niet zozeer de kennis, competenties en vaardigheden van de leraar verschaffen gezag, maar de 'verantwoordelijkheid voor de wereld', dat wil zeggen leerlingen vertrouwd maken met een veranderende wereld. Leraren nemen verantwoordelijkheid

op om leerlingen te beschermen en te helpen, waaronder hun potentie om te kritiseren en om nieuwe dingen te creëren.

Voortbouwend op Arendt kan 'initieren', opgevat als 'meevoeren', 'geleiden' of 'binnen leiden' als de kern van gezagsuitoefening worden beschouwd. Dat geleiden – een 'bewegen tot meegaand handelen' – dient wel op dienstbare en welwillende wijze te geschieden. Bovendien moet een gezaghebbend persoon laten zien voor een bepaalde zaak te staan. Gezagsuitoefening veronderstelt dan ook een durven: er is moed voor nodig. Tegelijkertijd dienen degenen die gezag toekennen het gevoel te hebben dat zij zich op de initiatiefnemer kunnen verlaten. Is dat het geval dan stemmen zij gemakkelijker in met het sturende optreden. Duidelijk is dat gezag asymmetrische sociale verhoudingen veronderstelt.

Dit perspectief op gezag verhoudt zich moeizaam tot de waarden en normen van een democratische samenleving. In welke opzichten is gezag in een democratische context van aard veranderd? Ik bespreek twee betekenisverschuivingen. Ten eerste lijkt gezag steeds meer ontleend te worden aan kennis en argumenteren. Ten tweede lijken de hiërarchische aspecten van gezag problematisch te zijn geworden.

Argumentatief gezag

In een democratische samenleving worden gezaghebbende personen gedwongen hun voornemens uit te leggen. Gezaghebbende partijen moeten aantonen competent te zijn en moeten op redelijke wijze hun handel en wandel uitleggen, zodat anderen kunnen meedenken en kritisch meewerken (Zijderveld, 1985). Om vertrouwen te winnen stellen ze zich responsief op. Responsiviteit – open staan voor kritiek; steeds opnieuw verantwoording afleggen – is een uitnodiging om wantrouwen te laten varen. De expertise waarop gezaghebbende personen zich baseren, moet bovendien tot aantoonbare resultaten leiden. Gezag is dus voorwaardelijk. Tegelijkertijd brengen vakkennis en specialisering een versmalling van gezag met zich mee, heel anders dan het geval was met traditioneel gezag dat doorgaans ongelimiteerd was en waarbij de grenzen van de eigen competentie ver werden overschreden (Zijderveld, 1985).¹

De toewijzing van gezag wordt dus bepaald in een open context waarin kritiek kan worden geleverd. Als burgers de indruk hebben dat kennis van gezaghebbende personen tot discutabele, onduidelijke of gevaarlijke uitkomsten leidt, wordt dat de inzet van een publiek debat. Blijven overtuigende antwoorden achterwege dan verspelen zij hun gezag. Democratisch gezag verkrijgt men pas in een proces van voortdurend toetsen en kritisch bevragen (Warren, 1996).

De nadruk op overleggen, overtuigen en debatteren heeft ongetwijfeld een prijs. Mensen leggen zich minder gemakkelijk neer bij voorstellen van leidinggevend en bijten meer van zich af. Gezag lijkt überhaupt een minder grote rol te spelen naarmate (politieke) issues meer betwistbaar en omstreken zijn. Gezag wordt dan eerder arrogant of misleidend bevonden. Hoe conflictrijker het debat, des te minder vertrouwen wordt gesteld

¹ Volgens Zijderveld (1985) is de moderne democratische samenleving geobsedeerd met macht. Het 'primaat van de macht' komt tot uitdrukking in bureaucratisering, juridisering en proliferatie van wet- en regelgeving. Zijderveld wijst erop dat deze 'ubiquiteit' van de macht verdacht veel lijkt op een gesecculariseerde invulling van de traditionele alomtegenwoordigheid van God of het goddelijke.

in gezag
redene
vinder
retorie
en me
(Warre
haast j

Afwijz

Voor g
democ
Swaan
naar e
fening
machts
leerling
openh
heeft g
domein

Mede c
niet lat
op voor
Lampen
dat bur
volgen
verbond
gezag g
aangen

In de e
Zij krijg
tisch op
of scho
handha
overheir
houding

In de tw
wannee
is dat co
-vrouw.
ondervr.
(Van Sto
op te ga
optrede
zijn gaa
van bur

in gezaghebbende sprekers en des te sneller zij hun gezag lijken te verspelen. Om die redenen lijkt het gezag dat ontleend wordt aan argumentatie een geschikter domein te vinden in een deliberatieve omgeving waarin mensen niet belast worden door politieke retoriek en een opgewonden spreektoon. Als hun belangen niet direct op het spel staan en men bereid is te leren, wordt de rol van opinieleiders en experts eerder geaccepteerd (Warren, 1996). Dat geeft aan dat 'argumentatief gezag' in een context van strijd en twist haast per definitie onzeker en onmachtig is.

Afwijzing van hiërarchie

Voor gezag is moreel overwicht nodig. Maar het hiërarchische aspect van gezag is in een democratische samenleving onder verdenking komen staan. De socioloog Abram de Swaan (1979) spreekt in dit verband over een verschuiving van een bevelshuishouden naar een onderhandelingshuishouden. In de onderlinge omgang zijn machtsuitoefening, dwingen en dreigen naar de achtergrond gedrongen. Mede daardoor zijn machtsverschillen, tussen man en vrouw, tussen dokter en patiënt en tussen leraar en leerling, aanzienlijk verkleind. Deze democratisering is gepaard gegaan met spontaan, openhartig en onbeschroomd spreken (Van Stokkom, 1997) dat niet alleen ingang heeft gevonden in het gezinsleven en de vriendenkring, maar ook in minder informele domeinen zoals de school, de gezondheidszorg en het bedrijfsleven.

Mede door de afgenomen machtsafstand is gezagsvol optreden door professionals niet langer een vanzelfsprekende zaak. Het overgrote deel van de bevolking is niet op voorhand meegaand; nalevingsgedrag is conditioneel geworden (Spangenberg & Lampert, 2009; Couvret & Mulder, 2008). Op grond daarvan mag men niet concluderen dat burgers bij voorbaat niet meer bereid zijn de verzoeken van gezagsdragers op te volgen en de regels aan hun laars lappen. Eerder zijn burgers op een halfhartige wijze verbonden met publieke regelgeving. Het zou dan ook onjuist zijn te concluderen dat gezag geheel en al op de terugtocht is. Wel heeft gezagstoekenning andere vormen aangenomen.

In de eerste plaats worden formele gezagsvormen door burgers minder geaccepteerd. Zij krijgen dan niet het respect waar zij op rekenen. Uit de hoogte toespreken, dogmatisch optreden en formeel afhandelen worden menigmaal uitgelegd als een provocatie of schoffering, een aanval op de identiteit van de burger. Politie mensen en andere handhavers werpen zich dan ook niet meer op als louter vertegenwoordigers van de overheid; instemming van burgers moet door overtuigende argumenten en een integere houding worden gewonnen (Van der Vijver & Gunther Moor, 2001).

In de tweede plaats lijken burgers hun rol van te controleren persoon alleen te accepteren wanneer wordt uitgelegd waarom dat nodig is. Een aannemelijke verklaring daarvoor is dat coöperatie door de burger gezien wordt als een beloning voor de politiemans of -vrouw. Die beloning wordt niet verleend wanneer geen reden wordt gegeven voor de ondervraging, of wanneer de gegeven reden niet als geëigend of zinvol wordt beschouwd (Van Stokkom, 2005). Voor andere professionals, zoals artsen en docenten, lijkt hetzelfde op te gaan: ze moeten aantonen dat ze competent zijn en moeten op redelijke wijze hun optreden uitleggen. Daarbij speelt dat professionals de laatste decennia klantgericht zijn gaan werken: zij dienen meer en meer in te springen op de wensen en verlangens van burgers.

Kortom, gezag moet zich steeds opnieuw waarmaken, heeft een ongewis en voorlopig karakter en kan dus ook door bijvoorbeeld lomp gedrag of een aarzelende houding gemakkelijk worden verspeeld. Dit heeft de nodige implicaties. Als de medewerking van burgers steeds opnieuw moet worden 'gewonnen', wordt gezagsuitoefening een moeizaam proces. Gezagsuitoefening – en de daarmee verbonden aansporing tot naleving van regels – is veel kwetsbaarder geworden. Temeer omdat burgers vaak onwillige rolspelers zijn die zich snel aangevallen voelen. Bovendien, als gezagsuitoefening niet meer vanzelfsprekend is, vatten professionals tegenwerking mogelijk eerder als bedreigend op of proberen ze die te ontlopen. Mogelijk voelen zij zich eerder bezwaard om op te treden tegen ergerlijk gedrag en zijn ze beducht voor weerstand van burgers. In welke opzichten is dat het geval?

Gezagsangst

Volgens politieonderzoeker Jurriën Rood zien we in veel beroepsgroepen een zekere gezagsangst. Vooral het gezag van leraren is in de versukkeling geraakt. Duidelijkheid en strengheid zijn ver te zoeken. Veel beginnende leraren stoppen vrij snel vanwege het probleem van orde houden (Rood, 2013, 144; Kneyber, 2012). Naast onderwijzend personeel gaan ook artsen gezagsvol optreden menigmaal uit de weg. Velen hebben er moeite mee de ongelijke en hiërarchische aspecten van de gezagsrelatie te herkennen.

Volgens Rood is de angst voor gezagsuitoefening alomtegenwoordig; de meeste beroepsgroepen zijn blijven hangen in hun afkeer van streng gezag en omarmen wat hij 'zachtmoedig en toegeeflijk gezag' noemt (Rood, 2013, 64). Men voelt een weerzin iets te doen wat men niet wil (streng zijn; optreden) en dat loopt menigmaal uit op angst voor de gezagstoekennessers. Men vindt het vervelend kinderen tot orde te roepen en dus miskent men de leidende rol en spreekt men slechts besmuikt over gezagsuitoefening (Rood, 2013, 151). Miskend wordt dat sommige relaties van nature ongelijkwaardig zijn: ouders-kinderen, leraar-leerlingen, politieagent-burgers. Het gevolg is volgens Rood dat men vaak moet terugvallen op angst inboezemen met op de achtergrond de dreiging: macht dus.

Politie mensen daarentegen lijken minder last te hebben van gezagsangst. Volgens de onderzoeker geven de-escalerende en verbale vermogens de doorslag: 'Je mond is je belangrijkste wapen'. In Amsterdam – waar Rood onderzoek deed – treedt de politie doorgaans onbezorgd, vriendelijk en doortastend op (Rood, 2013, 34). De overgrote meerderheid van de bevolking doet meteen wat de politie vraagt. *'Een minderheid doet dit onder protest, en een zeer klein aantal doet het niet'* (Rood, 2013, 59). De auteur concludeert dat er weinig 'tanends' is te ontdekken in het politiegezag. Evenmin heeft Rood vaak het tegenovergestelde gedrag meegemaakt: de 'gewelddadige triggerhappy agent' die zich fysiek wil laten gelden. Gevraagd naar het aantal keren dat politiemensen hun vuurwapen daadwerkelijk moeten gebruiken krijgt hij antwoorden als: 'nooit geschoten, een keer getrokken in twintig dienstjaren' (Rood, 2013, 31, 72).²

Politie mensen zijn volgens Rood de 'fase van vriendelijkheid' te boven gekomen en gezag is kordaat en betrokken. Dat is volgens de onderzoeker ook min of meer logisch

² Een filmpje van Rood hierover haalde het NOS journaal, zo afwijkend zijn deze feitelijke gegevens van de gebruikelijke clichés over toenemend geweld.

³ Zie uitv
⁴ Van alle
 bij niet-s
⁵ Uit eerde
 geen boe
 geweld. i
 partij zij.

omdat zij over het geweldsmonopolie beschikken en op de-escalatie worden afgerekend. Het uniform dat verbonden is aan de mogelijkheid van lichamelijk ingrijpen, straalt voldoende gezag uit. Voor andere beroepsgroepen is dat niet het geval. Mede hierom ziet Rood de politie als *'last man standing'* binnen het overheidspersoneel (Rood, 2013, 259). Hij keert zich tegen politiewetenschappers als Van Reenen (2010) die menen dat de politie meer haar tanden moet laten zien. De politie treedt immers krachtig op en heeft genoeg gezag op straat. *'Meer politietanden tonen zou alleen maar leiden tot verscherping van conflicten die nu beheerst worden'* (Rood, 2013, 259).

Tegelijk stelt Rood vast dat in agressieve en bedreigende contexten meer vereist is. Hij plaatst dan ook kanttekeningen bij de basisopleiding waarin de methode-Van der Steen nog altijd een vast onderdeel is. Verbale communicatie is weliswaar belangrijk, maar volstaat niet als het er echt op aankomt. Volgens Rood is vooral in agressieve situaties een structureler antwoord nodig. *'Gevraagd is een update, een Van der Steen 2.0'* (Rood, 2012, 97).

De politie doet het volgens Rood dus goed vergeleken met andere beroepsgroepen. Die conclusie is voornamelijk gebaseerd op zijn observerende politieonderzoek en secundaire literatuur. De vergelijking met andere beroepsgroepen blijft daardoor wat impressionistisch. Enkele onderzoeken die in het kader van het programma Veilige Publieke Taak zijn uitgevoerd, kunnen meer licht op die vergelijking werpen.³

Vastgesteld is dat werknemers met een publieke taak die slachtoffer zijn geworden van geweld de regels minder strikt naleven dan niet-slachtoffers.⁴ Dit geldt onder andere voor treinpersoneel, buschauffeurs, werknemers in ziekenhuizen en in de ambulancezorg. De helft van het treinpersoneel vermijdt wel eens risicovolle situaties; ook werknemers in het onderwijs scoren hoog. Bij politiemensen is dat slechts één op de tien. Een op de vijf werknemers geeft aan wel eens niet voor zichzelf te durven opkomen, vooral in ziekenhuizen en in het primaire onderwijs. Bij de politie valt dat opnieuw positiever uit. De verschillen tussen de beroepsgroepen spreken deels voor zich: conducteurs kunnen doorgaans niet op ondersteuning rekenen en er zijn potentieel veel bemoeizuchtige omstanders aanwezig. Zij staan er dikwijls alleen voor. Mensen die bij sociale diensten en het UWV werken zijn vergeleken daarmee relatief beschermd (Abraham *et al.*, 2011, 40/41).⁵

Op grond van groepsgesprekken met diverse typen professionals is het volgende vastgesteld (Jacobs *et al.*, 2009). Ten eerste wijzen conducteurs erop dat veel NS-medewerkers ongemerkt hun grenzen verleggen ten aanzien van ongewenst gedrag. Er is sprake van een zekere normvervaging die hand in hand gaat met meldingsmoeheid. Men is soms geneigd het ongewenste gedrag maar te tolereren of 'erbij te nemen' (Jacobs *et al.*, 2009, 32). Ook bij buschauffeurs is er een tendens om, althans ten aanzien van de minder ernstige vormen van ongewenst gedrag, meer te tolereren. Ook in deze sector

³ Zie uitvoerig: Van Stokkom, 2013.

⁴ Van alle slachtoffers van agressie en geweld zegt 30% dat ze wel eens wat door de vingers zien, terwijl dat bij niet-slachtoffers 20% is (Abraham *et al.*, 2011, 40).

⁵ Uit eerder onderzoek bleek dat twee op de drie treinconducteurs wel eens toegeven aan een dreiging door geen boete uit te schrijven. Vergeleken met andere beroepsgroepen zwichten conducteurs veel vaker voor geweld. In hetzelfde onderzoek is overigens ook vastgesteld dat huisartsen vaak geneigd zijn de agressieve partij zijn zin te geven (Middelhoven & Driessen, 2001).

ongewis en voorlopig
aarzelende houding
Als de medewerking
zagsuitoefening een
aansporing tot nale-
rgers vaak onwillige
s gezagsuitoefening
mogelijk eerder als
ich eerder bezwaard
erstand van burgers.

groepen een zekere
raakt. Duidelijkheid
n vrij snel vanwege
Naast onderwijzend
eg. Velen hebben er
elatie te herkennen.

de meeste beroeps-
omarmen wat hij
elt een weerzin iets
igmaal uit op angst
de te roepen en dus
gezagsuitoefening
re ongelijkwaardig
t gevolg is volgens
de achtergrond de

sangst. Volgens de
lag: 'Je mond is je
- treedt de politie
34). De overgrote
minderheid doet dit
auteur concludeert
n heeft Rood vaak
erhappy agent' die
olitiemensen hun
: 'nooit geschoten,

oven gekomen en
in of meer logisch

ijke gegevens van de

bestaat nogal eens het beeld dat de chauffeur het maar alleen moet oplossen (Jacobs *et al.*, 2009, 19). Daarentegen is er onder brandweerlieden weinig begrip voor ongewenst gedrag; ze kijken er niet van op en treden doorgaans hard op. Het brandweerpersoneel gelooft in het uitdragen van de norm dat geweld niet getolereerd wordt. Het lik-op-stukbeleid richting daders en samenwerking met de politie, gemeente en OM wordt sterk ondersteund (Jacobs *et al.*, 2009; Kemper & De Ruig, 2009). Ook bij de politie is weinig te merken van gedooggedrag. Integendeel, veel politiemensen willen er een schepje boven op doen. Het is zaak gezag uit te stralen en velen menen dat je respect kunt afdwingen door harder op te treden (Jacobs *et al.*, 2009).

Nu hebben Van der Torre en collega's (2011) vastgesteld dat het de politie op straat aan macht en gezag zou ontbreken. Veel politieagenten zouden niet kordaat optreden, te voorzichtig optreden en dikwijls afwachten (2011, 52). Een kwart van de agenten ziet af van optreden in risicovolle omstandigheden terwijl dat wel zou moeten (2011, 71). Bovendien krijgen zij niet altijd hulp van collega's waardoor ze vaak niet toekomen aan passend geweldgebruik als dat zou moeten.⁶

De meningen van de politiemensen die in dit onderzoek zijn weer gegeven, hebben echter vooral betrekking op risicovolle werkomstandigheden: nachtdiensten in het weekend wanneer een groot deel van het publiek dronken en stoned is, en confrontaties met veelplegers, psychisch gestoorde mensen en anderen die het geweld niet schuwen. Vaak gaat het om werk op bedreigende locaties, met weinig steun, in te kleine ploegen of in wisselende ploegen.

Omgaan met agressieve personen en werken in koortsige (uitgaans)gebieden kunnen verklaren waarom de politie vergeleken met andere beroepsgroepen het vaakst te maken heeft met fysiek geweld. Politiemensen hebben ook meer angst voor geweld en voelen zich onveiliger dan andere beroepsgroepen (Programma Veilige Publieke Taak, 2010). Ook dat heeft waarschijnlijk te maken met aanhoudingen die met enige regelmaat escaleren en mogelijke vergeldingsacties van bekenden van de politie waaronder daders met antecedenten en mensen met psychische problemen. Tegelijk is geconstateerd dat de politie met relatief veel plezier naar het werk gaat; stress, onvrede en onmacht in het onderwijs lijken flink groter te zijn (Programma Veilige Publieke Taak, 2010).

Van der Torre en collega's plaatsen hun bevindingen in een langetermijnperspectief. Ze suggereren dat het aantal agenten dat moeite heeft zich staande te houden bij geweld zou zijn toegenomen (2011, 71). Politiemensen zouden ten gevolge van de koerswijziging die met het rapport *Politie in verandering* (1978) en de intrede van *community policing* werd ingezet, 'softer' te werk zijn gegaan. Bij die interpretatie kunnen de nodige kanttekeningen worden geplaatst. Mogelijk heeft die softere werkwijze in de jaren tachtig en negentig aan invloed gewonnen. Maar zoals Rood zegt, die 'vriendelijke fase' is de politie relatief snel te boven gekomen. De 'balansverstoring' tussen sociaal en stevig werd

⁶ Merkwaardig is dat de auteurs de meningen van politiemensen op *face value* hebben genomen zonder deze te problematiseren en die meningen binnen de context van een informele politiecultuur te plaatsen. Het gaat onder meer om de opvatting dat klachten van burgers ongegrond zijn, burgers agenten een hak willen zetten (valse aangiften), agenten geen uitleg verschuldigd zijn aan burgers, rechters te lage straffen opleggen, en rechters en officieren van justitie niet begrijpen dat zij steun aan politiemensen moeten geven (Van der Torre *et al.*, 2011, 58-64, 67, 83). De auteurs komen niet toe aan de vraag in welke opzichten deze (vaak) onprofessionele standpunten tegenwicht behoeven.

⁷ In de
'zwak'
⁸ Volger
dage c
van m
zoals c
tegen
repres
worde
Het h:

al in de jaren negentig geconstateerd en in Amsterdam is dat in 1998 mede aanleiding geweest om de koers te verleggen naar een stringenter handhavend en sanctionerend Streetwise-beleid (Van Stokkom, 2005). In 2002 ging ook in Rotterdam het roer om (Tops, 2007; Terpstra, 2009) en is de politie rigoreuzer en harder gaan optreden met betrekking tot junks, veelplegers, intimiderende jongeren en veel andere groepen. Uitvoerende politiemensen gingen daadkrachtiger en repressiever te werk.⁷ Men mag dan ook aannemen dat in de jaren tachtig en negentig uitvoerende politiemensen geweldgebruik vaker uit de weg gingen en er vaker over twijfelden dan nu het geval is. Mogelijk was in die periode – de tijd van ‘de politieman is je beste vriend’ – de mentale weerbaarheid van politiemensen ook lager dan nu het geval is.⁸

Hoe dat ook zij, op grond van het voorgaande kan niet geconcludeerd worden dat de politie gezagsschuw zou zijn geworden. Het onderzoek van Rood (2013) maakt duidelijk dat politiemensen gedurende een gewone werkdag zelden geconfronteerd worden met agressieve personen. De politie gaat niet op de loop voor alledaagse conflicten, noch toont ze zich machteloos. Ook wanneer burgers worden bekeurd, verloopt de afwikkeling doorgaans zonder problemen. Dat wil niet zeggen dat ordehandhaving in alle gevallen soepel verloopt; in veel gevallen zal ook de politie met handelingsverlegenheid worstelen. Bovendien, in risicovolle omstandigheden wanneer de veiligheid van agenten niet gewaarborgd kan worden, zal de politie vaak voorzichtiger optreden dan nodig en wenselijk is.

We kunnen concluderen dat de mentale weerbaarheid van sommige publieke beroepsgroepen te wensen overlaat. Gedogen en vermijden zijn tot op zekere hoogte deel geworden van het alledaagse werk. Bij de politie ligt dat anders: wegstijven komt in het alledaagse werk van politiemensen veel minder voor. Dat kan ook moeilijk anders want mede op grond van haar status als geweldsmonopolist wordt de politie geacht resoluut op te treden. Zij moet haar gezag laten gelden. Voor werknemers die hun werk veel meer zien als dienstverlening of het uitvoeren van opgedragen (standaard)taken, ligt dat uiteraard anders. Mede daarom is een afgemeten vergelijking tussen gezagsuitoefening in de hier besproken beroepsgroepen ook niet goed mogelijk.

Gezagsvol optreden: naar een robuuster perspectief

Zoals uiteengezet staat het democratische uitgangspunt van ‘argumentatie onder gelijken’ gezagsuitoefening menigmaal in de weg. In termen van Van der Torre en collega's: door te veel nadruk op communiceren komt daadkrachtig optreden in het gedrang. Ik bespreek in deze paragraaf eerst de veronderstelling dat ‘sociaal’ en ‘stevig’ uit balans zijn geraakt en ontvouwt vervolgens een andersoortig perspectief op gezag dat twee kernaspecten heeft: ‘voorgaan’ en ‘echt contact maken’.

⁷ In de politieke retoriek en populistische beeldvorming wordt de politie uiteraard nog altijd geassocieerd met ‘zwak’ en ‘impotent’ (zie Kansil, 2012).

⁸ Volgens onderzoeksbureau AEF (2011) staat de mentale weerbaarheid van politiemedewerkers heden ten dage onder druk. Het rapport stelt vast dat politiemensen mentaal overbelast zijn geraakt en dat het niveau van mentale weerbaarheid ontoereikend is. Of de mentale weerbaarheid over de jaren heen verminderd is, zoals op basis van het rapport vaak gesuggereerd wordt, is de vraag. Op lange termijn zijn agressie en geweld tegen de politie weliswaar toegenomen, maar tegelijk wordt de noodzaak van doortastend en (indien nodig) repressief optreden meer onderschreven. Hoe dat ook zij, de taal waarin zorgen over professioneel optreden worden uitgedrukt is veranderd: de politie heet nu een ‘hoogrisicoberoep’ en de inzet is risicovermindering. Het handelen van de politie is aldus binnen een therapeutisch frame getrokken.

De disbalans tussen 'sociaal' en 'stevig'

In het politieonderwijs is de methode van Van der Steen nog altijd leidend, vooral voor bekeuringssituaties. Kenmerkend daarvoor is dat 'de mond' het belangrijkste wapen is: steeds uitleg geven en duidelijk aankondigen van acties. De burger wordt weerwoord gegund en politiemensen dienen afhankelijk van de situatie mee te veren dan wel te negeren; tegelijk dienen zij de burger correct te woord te staan ('schakelen' tussen verschillende communicatieniveaus). Vooronderstelling is dat frustratie en weerstand bij de burger die wordt staande gehouden, normaal is. Zij moeten stoom kunnen afblazen. Een ander kenmerk van de methode is rechtsgelijkheid (niet straffen voor gedrag).

Hoewel deze methode nog altijd vruchten afwerpt (zie Rood, 2013) suggereert de methode ten onrechte dat verbale communicatie in alle situaties uitkomst biedt. Zoals Rood zegt: in agressieve situaties is meer nodig en moeten politiemensen ook kunnen doorpakken (zie ook De Blouw, 2009).

Dat laatste wordt sterk beklemtoond in de eerder aangehaalde studie *Veilig Politiewerk: de basispolitie over geweldgebruik* (Van der Torre *et al.*, 2011). Het politieonderwijs zou de laatste twintig jaar te sterk gericht zijn op sociale vaardigheden. Een meerderheid van politiemensen (55%) vindt dat er te veel nadruk ligt op sociale en communicatieve vaardigheden, een kwart oordeelt dat dit niet het geval is (2011, 45). De initiële opleiding zou agenten onvoldoende straatwijs maken, te veel toewerken naar een afwachende houding en onvoldoende voorbereiden op daadwerkelijke ordeproblemen. De eenzijdige gerichtheid op relationele kwaliteiten is volgens Van der Torre en collega's ten koste gegaan van de fysiekmentale fitheid van de basispolitie. Zij pleiten daarom voor meer aandacht voor omgaan met geweld, de tijdige opschaling van geweldgebruik, maar ook de afbouw. Volgens de onderzoekers zouden agenten in staat moeten zijn gepast geweld te gebruiken als de omstandigheden daarom vragen. De onderzoekers verwachten dat wanneer agenten een geloofwaardige bereidheid uitstralen eventueel geweld te gebruiken, burgers eerder zullen inbinden.

Hoe die visie beoordelen? Allereerst, stevig optreden heeft niet alleen betrekking op het vermogen gepast geweld te gebruiken. Door het dreigen met dwang en geweld gaan politiemensen in feite aan gezag en gezagstoekenning voorbij: het gaat om machtsuitoefening. Vanuit gezag geredeneerd dient optreden vertrouwenwekkend te zijn en gepaard te gaan met moreel overwicht. Voor je doorpakt moet je weten wat de behoeften, frustraties en vragen van de betrokkenen zijn. Dat betekent dat er interesse voor het probleem in kwestie getoond moet worden (onder andere door passende vragen te stellen aan burgers).⁹ Daarmee is niet gezegd dat training in gepast geweldsgebruik niet zinvol zou zijn. Integendeel: dat kan ertoe bijdragen dat agenten zelfverzekerd de straat opgaan en situaties van ongewenst gedrag beter het hoofd kunnen bieden. Toepassing van geweld wordt echter problematisch wanneer de samenhang met vertrouwen, moreel overwicht en correcte bejegening achterwege blijft.

Kortom, de methode Van der Steen zet alle kaarten op verbale communicatie. In veel bedreigende en agressieve situaties volstaat dat niet. Een herwaardering van geweldgebruik zoals bepleit door Van der Torre en collega's loopt echter het risico door te

⁹ In termen van Muir (1977): perspectief is van belang, niet alleen passie.

schieten in de andere richting: onverkort je wil opleggen. Argumenteren betekent dat je ondergesneeuwd kunt raken; dwang gaat voorbij aan het ontwikkelen van draagvlak. Hieronder zal ik de contouren van een middenpositie schetsen die in veel opzichten aantrekkelijker is: gezagsvol optreden bestaat uit een combinatie van geloofwaardig 'voorgaan' en 'echt contact maken' (doordringen in de gevoelswereld van betrokkenen).

Gezagsuitoefening: het voortouw nemen en echt contact maken

Zoals gezegd, in het verlengde van de filosofe Hannah Arendt kunnen we 'initiëren' en 'verantwoordelijkheid nemen' als kern van gezagsuitoefening opvatten. Door initiatief te nemen laat je zien voor welke zaak en voor welke normen je staat. Dat kan, mits adequaat ondernomen, instemming bij de betrokkenen voortbrengen zodat zij het 'geleidende' optreden steunen.

Gezag wordt toegekend als burgers erop vertrouwen en merken dat zij verantwoord optreden en probleemsituaties normaliseren. Politie mensen zullen andere interpretaties van de situatie snel naast zich neer (moeten) leggen. Initiatief nemen duidt dus op het (her)definiëren van de situatie 'voor' anderen. Het veronderstelt dat men zicht heeft op de context (gender, leeftijd, etnische achtergrond van betrokkenen; publieke zichtbaarheid). Naast ervaringskennis is durven vereist: er is moed voor nodig. Je moet groepsgezag of juist een stilzwijgen zien te doorbreken, door in te grijpen en het initiatief naar je toe te trekken. Uitleg geven volstaat dan vaak niet. Er wordt een 'voorgaan' verlangd en daadkracht. Die persoonlijke verantwoordelijkheid is overigens altijd riskant; de gevolgen zijn onvoorspelbaar (zie ook Bransen, 2009).

In het alledaagse politiewerk is elke situatie anders. Politie mensen moeten vaak oplossingen aanreiken voor problemen waarmee zij van tevoren onbekend zijn. Zij moeten er achter zien te komen wat er aan de hand is (observeren; soms razendsnel een diagnose stellen). Maar het publiek verwacht ook dat politie mensen de situatie naar hun hand zetten (Van Hoorn & Van Hulst, 2012). Idealiter beschikken politie mensen over een breed handelingsrepertoire waarbij de symbolische betekenissen van recht en orde – door woord en gebaar – onder de aandacht worden gebracht.

Gezag zou je kunnen aanduiden als 'professionele moed': schroom laten varen en er durven staan. Gezag bestaat zo gezien uit twee aspecten. Ten eerste moet je je engageren, dat wil zeggen een relatie aangaan zodat je tot samenwerking kunt komen. Maar je moet ten tweede ook durven positioneren. *'Je moet tegen mensen kunnen zeggen: dit kan niet, dit gaan we niet doen!'* (Janssen, 2012, 171). Daarnaast is het voor politie mensen van belang te ontdekken welke stijl het beste bij hen past.

Een gezaghebbende politie man of -vrouw is dus een instigator. Hij of zij neemt het voortouw en draagt zorg voor een afwikkeling van de voorhanden conflictsituatie. Zaak is echter geen expliciet 'bovengedrag' te tonen want dat kan als machtsvertoon worden uitgelegd en weerstand oproepen; wel vastberadenheid en het signaal dat men de overheid representeert (Van Stokkom, 2005, 136).

Naast 'voorgaan' vormt 'echt contact maken' een tweede aspect van persoonlijk gezag. Volgens politiewetenschappers Hidde de Blouw en Cees Sprenger (2007) kan escalatie worden voorkomen door een 'eigen' manier van optreden. Door middel van een

nd, vooral voor
ijkste wapen is:
rdt weerwoord
ren dan wel te
akelen' tussen
n weerstand bij
nnen afblazen.
oor gedrag).

suggereert de
ist biedt. Zoals
en ook kunnen

illeg Politiwerk:
onderwijs zou
1 meerderheid
mmunicatieve
tiële opleiding
1 afwachende
De eenzijdige
ga's ten koste
om voor meer
ruik, maar ook
gepast geweld
is verwachten
veel geweld te

rekking op het
1 geweld gaan
t om machts-
end te zijn en
de behoeften,
esse voor het
ade vragen te
lsgebruik niet
kerd de straat
n. Toepassing
uwen, moreel

icatie. In veel
g van geweld-
risico door te

emotioneel appel, bijvoorbeeld het tonen van verontwaardiging, kan een verbinding tot stand worden gebracht die in de gevoelswereld van de betrokkenen aankomt en landt. Dat vraagt om persoonlijke aanwezigheid en persoonlijke beleving waarbij politiemensen de eigen 'private moraal' benutten om problemen aan te pakken.¹⁰ De uitdaging is om de *'hoogstpersoonlijke, private moraal te verdiepen tot een professionele moraal'* (De Blouw & Sprenger 2007, 58). Daarvoor is enerzijds empathie nodig en anderzijds zelfreflectie: jezelf in andermans ogen zien optreden. Het gaat er dus om door te dringen tot wat betrokkenen beogen en zien te begrijpen wat de achterliggende redenen zijn voor bijvoorbeeld hun weerspanning gedrag.¹¹

Politiewerk komt aldus heel dicht bij de persoon van de diender zelf. Sterker, professionaliteit heeft zijn anker in de persoon van de diender. Politiepsycholoog Frans Denkers (1983) had de professionaliteit van de politie al eerder in die termen omschreven: herkenbaar optreden door iets van jezelf laten zien. Hij noemde dat 'expressie in functie': laten zien dat je het echt meent en dat je betrokken bent. Tegelijkertijd zou de politiemans of -vrouw zijns inziens nuchterder en meer gecontroleerd op moeten treden dan de burger.

Vooral in verhitte situaties met onredelijke burgers, bijvoorbeeld als agenten worden geprovoceerd, is het tonen van innerlijke beleving noodzakelijk. Bij provocaties verandert het gesprek van Van der Steen in een strijdtoneel van 'matten en uitdagen'. Vaak ga je een gevecht aan met lieden die gepokt en gemazeld zijn in de straatcultuur. Er moet dan iets gebeuren om de negatieve spiraal van emotionele energie te doorbreken. Schematisch kunnen drie fasen worden onderscheiden:

- In de eerste fase is er ruimte voor verbaal corrigeren: overtreders ervan overtuigen dat hun gedrag schadelijk en niet 'normaal' is; je mikt erop dat de betrokkenen meewerken of weggaan.
- In de tweede fase gaat het corrigeren gepaard met mentale druk en drang, door het initiatief naar je toe te trekken (urgentie laten doorklinken; afkappen van contrair initiatief bijvoorbeeld door sommigen mee te nemen naar een andere plek; omstanders sommeren weg te gaan); aldus eigen politiemensen zich het probleem toe, leggen claims en 'geleiden' de betrokkenen door de probleemsituatie.
- Fase 3: expliciet te kennen geven dat consequenties zullen volgen indien de betrokkenen niet stoppen met het gedrag (dreigen).

In gespannen of provocatieve situaties is fase twee van doorslaggevend belang. Volgens De Blouw en Sprenger zouden dan overtuigende verhalen moeten worden benut. Politiemensen moeten aanvoelen welke verhalen – beter gezegd: scripts – mogelijk indruk maken. Authenticiteit is dan van belang: menen wat je zegt en hoe je het zegt. Niet te veel bluf en vooral duidelijkheid: 'nee, daar komt niets van in'. Dit 'voorgaan' en 'bewegen tot' roept overigens ongetwijfeld (on)voorziene (ketting)reacties op; de gevolgen van dat publieke optreden zijn dan ook vaak onvoorspelbaar. Toch zouden politiemensen door oefening vat kunnen krijgen op die dynamiek. Ik meen dat het aanleren van dramaturgische vaardigheden en een integere presentatie, en vooral het herkennen van scripts, daarbij van dienst kunnen zijn.

¹⁰ In problematische situaties worden politiemensen vooral gedreven door persoonlijke morele normen en waarden, en minder door beroepsnormen (Van der Vijver, 2012, 18).

¹¹ Voor het belang van empathie voor het politieke vak zie ook Van den Brink, 2010.

Besl

In ee
profe
voor
betro
In ve
politi
aange
daare
aspec
alleen

Van a
mens
regel
moge
Onde
is. Po
tonen
en kr

In he
nen
te we
gewe
verto

Beto
gaat
als e
spre
voor
metr
voor
inste
geve

Bibl

ABR
een p

AEF
hoog

ARE

BLO
gedr

Besluit

In een democratische samenleving is gezag kwetsbaarder geworden. Veel publieke professionals zijn onzeker en onstandvastig. Tegelijkertijd doen zich veel problemen voor rondom de toekenning van gezag. Een groot deel van het publiek is halfslachtig betrokken op publieke regels en staat sceptisch ten opzichte van gezagsuitoefening. In veel beroepsgroepen heerst een gezagsschuwheid, maar niet bij de politie. Of de politie als 'last man standing' fungeert zoals Rood beweert, is overigens de vraag. Zoals aangegeven, ook de brandweer staat zijn mannetje. In de sectoren van onderwijs en zorg daarentegen lijken veel professionals weinig voeling te hebben met de asymmetrische aspecten van gezag. Anderzijds staan onder meer conducteurs en buschauffeurs er vaak alleen voor; zij kunnen lang niet altijd op snelle back up rekenen.

Van alle beroepsgroepen heeft de politie het vaakst te maken met fysiek geweld. Politie-mensen voelen zich onveilig dan andere publieke werknemers. Zij krijgen dan ook regelmatig te maken met groepen die het geweld niet schuwen. Vaak hebben ze geen mogelijkheden agressie en geweld aan te pakken terwijl dat wel nodig en wenselijk is. Ondanks deze problemen kan men niet concluderen dat het gezag van de politie 'tanend' is. Politie-mensen lopen niet weg voor alledaagse conflicten en agressieve situaties, noch tonen ze zich machteloos. Vergeleken met andere beroepsgroepen treden ze resoluut en krachtdadig op.

In het politieonderwijs wordt veel nadruk gelegd op verbale communicatie. In gespannen of dreigende situaties volstaat argumenteren echter niet. Sturend optreden krijgt te weinig aandacht en in dat opzicht zijn 'sociaal' en 'stevig' uit balans. Oefening in geweldbeheersing kan politiemensen zelfverzekerder maken. Maar macht en machtsvertoon hebben weinig met gezag te maken.

Betoogd is stevig optreden te versterken binnen de contouren van dienstbaar gezag. Het gaat om de durf voorop te lopen en passende scripts 'op te leggen'. In urgente situaties, als er gehandeld moet worden, is er behoefte aan het scheppende gezag waarover Arendt spreekt. Politie-mensen leggen een definitie van de situatie aan anderen op en laten zien voor welke zaak en voor welke normen zij staan. Daarmee introduceren ze een asymmetrie, niet om hiërarchie te benadrukken (macht), maar om de verantwoordelijkheid voor regulering op zich te nemen. Mits adequaat ondernomen kan dat initiatief op instemming bij het publiek rekenen. Democratische reflexen als 'goede argumenten geven' zijn vaak een sta in de weg om conflictsituaties vlot te trekken.

Bibliografie

ABRAHAM, M., FLIGHT, S. & ROORDA, W. (2011). *Agressie en geweld tegen werknemers met een publieke taak*. Amsterdam: DSP.

AEF (Andersson Elffers Felix) (2011). *De prijs die je betaalt ... Politie: de kosten achter een hoog risicoberoep*. Utrecht: AEF.

ARENDT, H. (1977) (1954). *Between Past and Future*. Harmondsworth: Penguin.

BLOUW, H. DE (2009). Voorbij het Van der Steen tijdperk? 10 vragen bij 'Straffen voor gedrag'. In R. BERKHOUT (red.), *Bejegenen bij handhaving*. Apeldoorn: Politieacademie.

- BLOUW, H. DE & SPRENGER, C. (2007). Oog in oog, recht in hart. Werken en leren hoogst-persoonlijk eigen maken. In D. HILARIDES & P. TOPS (red.), *Passie voor politie. In het hart van het vak*. Apeldoorn: Politieacademie, 65-80.
- BRANSEN, J. (2009). Beschaving zonder fatsoen. *Filosofie en Praktijk*, 30(5), 34-46.
- BRINK, G. VAN DEN (2010). *Empathie en handhaving*. Apeldoorn: Politieacademie.
- BRINKGREVE, C. (2012). *Het verlangen naar gezag*. Amsterdam: Atlas Contact.
- COUVRET, E. & MULDER, S. (2008). *Stijlkeuzes in de handhaving*. Den Haag: BJU/Ministerie van Justitie.
- DE DIJN, H. (2004). Gezag en gehoorzaamheid. *Aggiornamento*, 36(4), 208-217.
- DENKERS, F. (1983). 'Daar pakken ze je op' Emoties tussen rechtstaat en politie. Lelystad: Vermande.
- FUREDI, F. (2011). *De terugkeer van het gezag. Waarom kinderen niets meer leren*. Amsterdam: Meulenhoff.
- HOORN, J. VAN & VAN HULST, M. (2012). Gezagsvol politieoptreden in de praktijk. In TH. JANSEN, G. VAN DEN BRINK & R. KNEYBER (red.), *Gezagsdragers. De publieke zaak op zoek naar haar verdedigers*. Amsterdam: Boom, 206-219.
- JACOBS, M. et al. (2009). *Aard en omvang van ongewenst gedrag tegen werknemers met een publieke taak. Een vervolgonderzoek, Gespreksverslagen van expertmeetings*. Tilburg: IVA Universiteit van Tilburg.
- JANSSEN, L. (2012). Hoe politieagenten, leraren en reclasseringsambtenaren gezagsuitoefening leren. Een impressie. In TH. JANSEN, G. VAN DEN BRINK & R. KNEYBER (red.), *Gezagsdragers. De publieke zaak op zoek naar haar verdedigers*. Amsterdam: Boom, 169-180.
- KANSIL, T. (2012). *Gezag uitgedaagd. Over populisme en politie*. Den Haag: NSOB.
- KEMPER, D. R. & DE RUIG, L. S. (2009). *Tussen agressiebeleid en praktijk. Aanpak agressie en geweld in de publieke sector*. Zoetermeer: Research voor Beleid.
- KNEYBER, T. (2012). Kan zero tolerance het gezag van de leraar vergroten? In TH. JANSEN, G. VAN DEN BRINK & R. KNEYBER (red.), *Gezagsdragers. De publieke zaak op zoek naar haar verdediger*. Amsterdam: Boom, 39-53.
- MIDDELHOVEN, L. K. & DRIESSEN, F. (2001). *Geweld tegen werknemers in de (semi-)openbare ruimte*. Den Haag: Ministerie van Binnenlandse Zaken.
- MUIR, W. K. (1977). *Police: Streetcorner Politicians*. Chicago: University of Chicago Press.
- REENEN, P. VAN (2010). De tanden van de politie. In B. VAN STOKKOM et al. (red.), *De politie en haar opdracht: de kerntakendiscussie voorbij*. Antwerpen / Apeldoorn: Maklu, 177-138.
- PROGRAMMA VEILIGE PUBLIEKE TAAK (2010). *Agressie en geweld. Onderzoek naar agressie en geweld door externen tegen overheidswerknemers*. Den Haag: Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties.
- ROOD, J. (2012). Het gezag van de politieagent in drie vragen. In TH. JANSEN, G. VAN DEN BRINK & R. KNEYBER (red.), *Gezagsdragers. De publieke zaak op zoek naar haar verdedigers*. Amsterdam: Boom, 86-101.
- ROOD, J. (2013). *Wat is er mis met gezag?* Rotterdam: Lemniscaat.

- SCHEEPERS, P. & TE GROTENHUIS, M. (2000). Tanend gezag van autoriteiten in een individualiserende samenleving. In L. GUNTHER MOOR & K. VAN DER VIJVER (red.), *Het gezag van de politie*. Dordrecht: Stichting Maatschappij, Veiligheid en Politie.
- SPANGENBERG, F. & LAMPERT, M. (2009). *De grenzeloze generatie. En de eeuwige jeugd van hun opvoeders*. Amsterdam: Nieuw Amsterdam.
- STOKKOM, B. VAN (1997). *Emotionele democratie*. Amsterdam: Van Gennep.
- STOKKOM, B. VAN (2005). *Beledigd in Amsterdam. Verbaal geweld tussen publiek en politie*. Alphen aan den Rijn: Kluwer.
- STOKKOM, B. VAN (2010). *Wat een hufter! Ergernis, lichtgeraaktheid en maatschappelijke verruwing*. Amsterdam: Boom.
- STOKKOM, B. VAN (2013). *Met gezag! Agressie tegen werknemers met een publieke taak: inzicht en uitzicht*. Den Haag: Boom Lemma Uitgevers.
- SWAAN, ABRAM DE (1979). *Uitgaansbeperking en uitgaansangst*. Amsterdam: Meulenhoff.
- TERPSTRA, J. (2009). Very irritating policing; overlast, zero tolerance en wijkpolitie. In H. BOUTELLIER et al. (red.), *Omstreden ruimte*. Amsterdam: Van Gennep, 119-136.
- TONKENS E. (2009). *Spugen op kleine leiders. Tien kortsluitingen in een opgewonden samenleving*. Amsterdam: Van Gennep.
- TOPS, P. (2007). *Regime verandering in Rotterdam*, Amsterdam: Atlas.
- TORRE, E. VAN DER, GIELING, P. J., DOZY, M. C., VAN LEEUWEN, F. C. & HAMOEN, W. (2011). *Veilig politiewerk. De basispolitie over geweldgebruik*. Apeldoorn: Politieacademie.
- VIJVER, C. D. VAN DER (2012). *De professionaliteit van de politie. Wat moet centraal staan in toekomstig onderzoek?* Reed Business: Amsterdam.
- VIJVER, C. D. VAN DER & GUNTHER MOOR, L. (2001). Het gezag van de politie. *Justitiële verkenningen*, 27(1), 72-73.
- WARREN, M. (1996). Deliberative democracy and authority. *American Political Science Review*, 90(1), 46-60.
- ZIJDERVELD, A. C. (1985). *De dynamiek van macht en gezag*. Den Haag: VUGA.